

Viorella Manolache

Alternativa lui Michel Foucault la modelul diferențiat al fenomenelor biopolitice, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I.C. Brătianu”, 2025, 203 p.

Viorella Manolache își continuă substanțiala muncă privind biopolitica și exegezele lui Michel Foucault prin publicarea acestui volum, intitulat *Alternativa lui Michel Foucault la modelul diferențiat al fenomenelor biopolitice*.

Metodologic, investigația urmează un dublu mecanism, valorificând o sinteză a lucrărilor anterioare (articole, studii, capitole de carte, lucrări de conferințe), care abordează împletirea și recontextualizarea direcțiilor investigative deja urmate, și plasând cercetarea pe fundalul diferitelor exegeze românești, bine selectate, al diferitelor interpretări, comentarii, pentru a surprinde nuanțe și matrice analitice mai noi.

Ne amintim de lucrările Viorelei Manolache, studii precum „Michel Foucault and the Matryoshka – The Russian Doll Effect”, publicat în *Research and Science Today*, Universitatea „Constantin Brâncuși”, Târgu-Jiu, nr. 1(9)/2015, martie 2015; „Filosofie politică și economie. Trei perspective: Foucault – Žižek – Lyotard”, în limba română, capitol în volumul *Filosofie și Economie: Teme și realități contemporane*, Loredana Cornelia Boșca, Lucia Ovidia Vreja (eds.), ASE Press, București, 2015, cu Henrieta Anișoara Șerban; „Maurice Florence despre Michel Foucault. «Noi... Michel Foucault»”, în limba română, în *Caiete critice*, nr. 3 (341)/2016; capitolul dedicat lui Michel Foucault, în limba engleză, din volumul intitulat *Political Philosophy in Motion.*mkv*, Cambridge Scholars Publishing, 2017; „Edward W. Soja – cititor al *Heterotopiilor* lui Michel Foucault”, în limba română, în *Saeculum*, serie nouă, anul XVII (XIX), nr. 1 (45)/2018; studiul intitulat „Aceasta nu este o geacă de piele: Michel Foucault și schema «fashion thinking». Considerații asupra unui dialog cu designerul Ștefan Muscă”, în limba română, în revista *Transilvania*, serie nouă, an XLVII (CLI), nr. 8/2019; articolul intitulat „Come back, Michel Foucault – we need you!» ...but wear a mask”, publicat în revista *EON*, vol. 1, nr. 1/2020 sau cel intitulat „About and on Michel Foucault – On human nature”, apărut în *EON*, vol. 4, nr. 1/2023, precum și multe alte investigații ale autoarei, contribuții importante la domeniul studiilor despre Michel Foucault în România.

Volumul revizuieste perspectiva argumentată de Michel Foucault conform căreia, în pragul epocii moderne, viața naturală devine un *sistem* cuprins de mecanismele și calculele puterii de stat. Prin aceasta, politica se transformă și apare (bio)politica. Realitatea politică și afacerile de stat înregistrează ambele „recalibrarea zoonului la un nivel axial al politicii bioactive”. Astfel, natura umană devine o versiune modificată a lui *zoon politikon*, modelată și cultivată de stat.

În lucrare este evidențiată o importantă dimensiune a filosofiei biopoliticii: „viața” se împletește politic în „textura politică” și prin această observație autoarea deschide subiectul „bioacumulării social-istorice a guvernării”. O altă expresie sinonimă pentru biopolitică, și anume, „bioacumularea guvernării”, rezultă dintr-o artă politică masificată, cvasi-artificial transformată a naturalului și firesc politizată, care se desfășoară în alternativa spațiilor social-culturale, cu și fără manifestări tensionate.

„Bioacumularea guvernării“ este conceptualizată de Viorella Manolache prin intermediul unor parametri recesivi, arătând că „bio“ nu este mai puternic decât „politică“ sau că politica pare să servească vieții și o face, dar în conformitate cu o agendă politică completă de guvernare. Realitatea și conceptul de naturalitate-naturaletă sunt remodelate în mediul artificial al politicului și al politicii. *Zoonul politic* și-a menținut „naturalitatea“ în virtutea socialității omului, dar doar într-o măsură limitată, în timp ce se artificializează ca „fundatie puternică“, de fapt ca legitimitate a biopoliticii și bioputerii. Autoarea ilustrează această perspectivă conceptuală discutând despre pandemii interpretate în cadrul teoretic oferit de filosofia și biopolitica lui Michael Foucault. Astfel, autoarea arată că, analizând triada oraș-penurie-epidemii (pandemie), seturile de procese fizice naturale și biofizice sunt gestionate pentru a deveni „mai guvernabile“. În dialog cu Roberto Esposito (la 21 martie 2020), și menționăm că autoarea a contribuit semnificativ la introducerea filosofiei politice a lui Esposito între preocupările românești contemporane, Viorella Manolache a interogată „caracterul istoric diferențiat al fenomenelor biopolitice“. Între acestea, autoarea a urmărit îndeaproape „medicalizarea politicii“ precum și „politicizarea medicinei“, atât de ușor observabilă în vremurile de Coronavirus. Acest fenomen de deformare a politicii în comparație cu profilul său clasic, cu strategii și obiective modificate, poate fi investigat și înțeles din perspectiva biopoliticii, cu o viziune deschisă de Jean Baudrillard, și anume strategiile fatale, perfect aplicabile în biopolitică pentru a explica terapiile lui Foucault și condiția filosofică versatilă a puterii, mai ales în timpul crizelor, în general, și cu precădere în strategia pandemică.

Structura inovatoare a cărții vine în sprijinul argumentației tezei-cheie a volumului și conduce la o extindere conceptuală (sau la o „elasticizare“, în terminologia autoarei) a lui „bio“, a „zoonului“ și a „naturalității“. După argumentul introductiv, urmează discuția despre „primatul lui bio“, care se deschide cu discutarea perspectivei lui Foucault asupra naturii umane, înțeleasă ca o articulare critică între natural și politic, inclusiv în problemele guvernării. În dialogul lui Foucault cu Noam Chomsky (1971), cu Fons Elders ca moderator, natura umană apare ca un concept contemporan complicat prin ciocnirea unor multiple universuri descrise prin limbă (și limbaj specializat), prin discursuri politice, prin personalități și prin argumente, care devin argumente discursive, discutate în termeni de putere, dreptate-nedreptate, idealuri și practici politice și culturale. Michel Foucault apare ca un îndrăzneț gânditor care afirmă adevărul, oricât de incomod ar fi pentru putere sau cu atât mai mult când adevărul este incomod (un „parrhesiast“), care instrumentalizează și „iubește problematizarea ca act creator“, a cărei libertate de gândire se acutizează în absența orbirii, a surdității sau a „densității“ ideologice care transformă discuția politică în discurs filosofic prescris, cu implicații multiple pentru dominare și subordonare în societate.

Un alt argument notabil evidențiază că, abordând „politica adevărată“, Foucault investighează și dezvăluie problematica democrației, exercitarea puterii de către masă, fără a pune accentul pe conceptul marxist de „clasă“, dar incluzând în această exercitare a puterii și ideea de dictatură de clasă, violența instituțională și constituțională, opțiunea și modul de interes individual în politică. Astfel, accentul tuturor relațiilor de putere este plasat pentru a sublinia critic presupusa neutralitate a instituțiilor și acțiunilor politice de-a lungul unei critici a mecanismelor de control ca opresiune asupra corpului social.

În mod logic, metoda lui Michel Foucault ia forma unei nemulțumiri profunde față de viață și de climatul politic al vremurilor. Autoarea evidențiază prin demersul său interpretativ că viziunea lui Foucault a evoluat spre o interpretare politică și biopolitică semnificativă a ultimelor cuvinte ale lui Phaidon și Socrate, având în vedere identificarea

și diagnosticarea bolii ca simptom al opiniei și raționamentului fals, căci opinia prost formată este și o boală care atinge sufletul, îl corupe, în cele din urmă logosul fiind corupt în speranța de a distinge raționamentul bun, la care se dorește să se ajungă. Socrate este simbolul suprem pentru afirmarea adevărului, iar ecourile procesului și ale morții lui Socrate răsună încă în istoria occidentală. Avem un exemplu de neegalat, o formă de veridicție care nu este „nici cea a profeției, nici cea a înțelepciunii, nici cea a *tekhné*”; o formă de verificare specifică discursului filosofic“. Modelul lui Foucault de a confrunta puterea politică este înrudit. În interpretarea lui Paul Rabinow, acesta este rezultatul direct al unei „nemulțumiri profunde față de viață, față de climatul politic mai larg al vremii și al regândirii neașteptate a ceea ce însemna să gândești“ (p. 165).

Starea de spirit a lui Foucault devenise spre sfârșitul anilor '70 una de captivitate, inclusiv din cauza „încadrării“ în norme absurde și constrângătoare, căci filosoful adunase destule resentimente în fața interferențelor care dictau tipul de structură de prezentare, de transmitere a cursurilor academice, precum și limitarea drastică a timpului alocat. Pentru Foucault, în Franța, întregul univers academic devenea îmbâcsit și aglomerat de norme limitative, favorizând „subțierea“ schimbului de idei și absența conexiunii reale și a dialogului cu publicul etc.; un climat deosebit de frustrant, cauzat de situația politică din Franța de la sfârșitul anilor '70. Modelul lui Foucault evoluează spre protestul direct: discursul critic deschis, devenirea activistă, prezența în manifestările de stradă, semnarea petițiilor în sprijinul unor cauze eliberatoare, precum condamnarea refuzului guvernului francez de a sprijini mișcarea poloneză Solidaritatea. În mod surprinzător, Foucault interpretează naturalismul și liberalismul ca forme diferite de „corecție“ și constrângere a societății.

Viorella Manolache analizează liberalismul lui Rorty și Foucault cu o atenție exemplară. Rorty îl vede pe Foucault ca pe un observator stoic, dar inert, al socialului, ceea ce este o eroare flagrantă. Cu toate acestea, Rorty realizează că liberalismul rămâne o axă dinamică a biopoliticii integrate în investigarea politicii vieții.

Este deosebit de interesant dialogul teoretic Deleuze-Foucault, prezentat într-o configurație care include o examinare a dependenței de relațiile pe care „individul gânditor“ le stabilește în sistemul social, politic sau economic și, în funcție de structurile universale formale recunoscute (după Deleuze) în problematizarea cunoașterii, puterii și a topologiilor, se stabilește și o topografie a relațiilor de dominație. La Deleuze subiectivitatea este un „pliu al liniei exterioare“ și marchează demarcația dintre domeniul strategiilor de forță, al straturilor de cunoaștere, și domeniul „singularităților nomadice“ și al forțelor dezorganizate, neincluse în rapoarte specifice, ceea ce îl apropie în bună măsură de perspectiva lui Foucault.

Discuția despre *Insanity*, pisica lui Foucault, dă prilejul unei alte incursiuni interesante în filosofia lui Foucault despre biopolitică, problematizarea politicii și problematizarea relațiilor politice. De la bun început, chiar pornind de la coperta cărții, întâlnim pisica Viorelei Manolache, pe nume Foucault, în fața unei imagini colorate a filosofului Foucault, ca o metaforă pentru preocuparea autoarei de-a lungul lucrării și pentru o filosofie biopolitică a animalului, desfășurând un întreg arsenal istoric compus dintr-un cumul de idei și reacții atitudinale ale oamenilor față de animale. Se conturează astfel modul în care categoria umană a fost construită și constituită în relație filosofică cu animalele. Descoperim un contrast fascinant al constituției umane din perspectiva și scopurile guvernării: se discută despre „animalul“, „barbarul“, „sălbaticul“, în distincțiile instaurate biopolitic față de ceea ce este „uman“, „cultural“, „politic“. Autoarea evidențiază că Foucault recuperează, într-o oarecare măsură, statutul de „barbar“ (concept

devenit vector politic de dominare) și „sălbatic“ (vector politic pentru anumite tipuri de schimburi), ambele funcționale în cadrul unui discurs contractual de tip biopolitic. Se observă o defalcare între profilul teoretic și juridic al sălbaticului (subiectul care încheie contracte acceptând dominația) și *homo economicus* (care schimbă bunuri).

Peisajul divers al intereselor și priorităților guvernării în zilele noastre, alături de contextele individuale de afirmare individuală, activism și disidență, este o moștenire a Revoluției Franceze, care înlocuiește războiul cu lupta civilă, orientată în direcția economiei, și este descris cu expresivitate, beneficiind de o complexă paletă conceptuală. Autoarea comentează în legătură cu această evaluare perspectiva lui J. Habermas, care critica viziunea lui Foucault despre modernitate ca pe „o formă de cunoaștere autocontradictorie și antropocentrică a unui subiect structural supraîncărcat, a unui subiect finit care transcende la infinit“. Cu toate acestea, susținând sau nu perspectiva lui Foucault, subiectul care decodifică adevărul rămâne esențial pentru orice definiție a libertății sau criticii puterii, chiar și în filosofia politică raționalistă a lui Habermas și întrucâtva chiar ca o umbră a discursului oficial.

Biopolitica se aplică la guvernarea unei populații care nu mai este așteptată sau „văzută“ ca „demos“, o populație care trebuie „gestionată“ fără probleme în termeni cvasi-economiци – de producție, creștere, acumulare și îmbunătățire a capitalului uman –, întrucât „subiecții“ fac obiectul unui exercițiu de suveranitate și alcătuiesc o populație guvernabilă. Cartea subliniază că, de fapt, în viziunea lui Foucault, este condiția filosofică a puterii cea care are nevoie de ameliorare și de un tip special de guvernare individuală vigilență, „parrhesiastică“, cu o discursivitate activă a afirmării veridicului.

Alte analize leagă biopolitica de postumanism. Rosi Braidotti este prima referință teoretică în acest sens, Viorella Manolache amintind „exemplul clasic postumanist al imaginii lui Michel Foucault (1970)“ despre chipul „Omului“, „desenat pe nisipul de pe malul mării“, care „este șters treptat de valorile istoriei“, într-un moment paradoxal al posibilității de retribuție a istoriei. Omul devine posibil de gândit ca Om și apare ca o „preocupare prezentă“, nemaifiind o noțiune implicită tocmai prin biopolitizare, tocmai prin inferența politicului. Este foarte posibil ca Rosi Braidotti să critice idealul umanist prin Foucault, dar există și un atașament implicit față de idealul umanist, cu posibilități de a-l reforma și redescrie în acest plin viraj postuman, ca o abordare materialistă și neo-fundaționalistă, cu speranțe ridicate de un viitor diferit, speculând diviziunile puterii.

De remarcat este și aspectul că sursele românești sunt valorificate în carte alături de cele mai relevante surse internaționale. Pentru a ilustra, menționăm că autoarea discută interpretarea Cristiane Arghire, pentru care Foucault privilegiază discursul istoric al lui Boulanvilliers, respingând în special modelul juridic de analiză a suveranității bazat pe discursul contractual hobbesian. Interpretarea aceasta se întâlnește cu perspectiva că Foucault apelează la perspectiva lui Boulanvilliers doar ca deschidere pentru discuția istoricismului politic și a cunoașterii fabricate, prezentând pozițiile antagonice ale forțelor din prim-planul scenei politice (nobilime vs. burghezie). O viziune terapeutică a Constituției întâlnește o absolutizare anistorică a Constituției. Glorificarea războiului urma să fie înlocuită de contractul social ca forță de ordine socială politică.

Investigația filosofică a medicalizării politicii și a politizării medicinei este studiul de caz logic pentru această lucrare, fiind un cadru de analiză adecvat problemei biopoliticii la Michel Foucault. Volumul se încheie cu o bibliografie bine aleasă, variată și actualizată, reconfirmând autoritatea exegetică a lucrării.

Henrieta Șerban

Hadrian Gorun

România și Marele Război: introducere la o istorie și teorie a relațiilor internaționale, Cluj-Napoca, Editura Argonaut-Mega, 2022, 200 pp.

Volumul publicat de Hadrian Gorun reprezintă un text reper pentru regândirea strategică a contribuției României la „Marele Război” – așa cum a fost perceput în contextul epocii și în memoria celor care asistaseră de-a lungul vieții la alte conflicte distructive. Acest areal statal și multicultural este definit ca un spațiu identitar important în Europa de Sud-Est și se conturează ca un element de stabilitate pentru alte zone geopolitice. Autorul și-a propus să definească dimensiunea cu totul aparte pe care o au numeroase concepte de analiză, să contureze „un cadru teoretic și conceptual coerent și cât mai consistent, chiar dacă este vorba, în principal, de o lucrare de istoria relațiilor internaționale” (p. 5). Hadrian Gorun analizează concepte precum „interes național”, „putere națională”, „balanță de putere”, „diplomație”, „politică externă”, „hegemon regional”, „neutralitate”, „alinieri”, „negociere”, „alianțe”, „conflict”, „război”, „balansare”, „securitate națională”, „cură înarmărilor”, „raționalitate”, „bipolarism”, „zonă tampon”, „panslavism și panortodoxism”, „opinie publică”, „heartland”, „realism”, „neorealism”, „idealism”, „marxism”, „constructivism”, concepte regăsite în textul de introducere al cărții. Justificarea acestui demers se circumscrie contribuțiilor pe care autorul le-a realizat deja în alte lucrări, afirmând că: „Regatul României a performat ca actor rațional, amânând în mod deliberat intervenția în război. Am arătat că autoritățile erau conștiente de precaritatea instruirii armatei, de gradul ei redus de competitivitate și, mai ales, de înzestrarea deficitară cu materiale de război și muniții.” (p. 16)

Volumul ne deschide perspectiva geopolitică asupra unei zone extrem de sensibile, marcată de convulsii – „Estul-Europei și Balcanii”. Textul cărții este structurat în trei capitole distincte, care au în componentă subcapitole centrate pe analiza conceptelor și ideilor amintite. În primul capitol, intitulat *Interes național, neutralitate și aliniere*, autorul descrie perspectiva concepției realiste despre război și conflictele armate, dar și avantajele neutralității conștiente pe care România a ales-o între 1914-1916. Într-o manieră erudită, Hadrian Gorun prezintă analiza liberalismului idealist, dar și orientarea filofranceză a societății românești, care încerca să decidă următoarea mișcare cu privire la implicarea în conflictul mondial izbucnit în 1914. În cele din urmă, va decide Ion I.C. Brătianu intrarea în conflict, după o prelungită perioadă de negocieri pe care le-a avut cu diferiți oameni de stat europeni. Următorul pasaj redat de autor este relevant: „Criza balcanică din 1908 (...) și războaiele balcanice din 1912-1913 au contribuit deopotrivă la izbucnirea conflictului mondial. Austro-Ungaria și Rusia își disputau supremația în Peninsula Balcanică. Pe de altă parte, veleitățile de putere maritimă ale monarhiei dualiste au fost puse în lumină prin tendințele de expansiune în direcția Mării Egee. Slavii sudici (croați, sloveni, bosniaci) năzuiau să se elibereze de sub dominația Dublei Monarhii și vedeau Regatul sârb al regelui Petru I drept nucleul unui viitor stat iugoslav. Naționalismul fervent al acestor popoare va constitui deopotrivă unul dintre factorii care vor concura la amplificarea frământărilor și, finalmente, la explozia «butoiului cu pulbere» din Balcani.” (p. 23) Autorul parcurge o perioadă extinsă a istoriei socio-culturale a Regatului României și amintește de „binecuvântările”, dar și despre tragediile petrecute în relațiile internaționale. Putem citi, în subcapitolul dedicat viziunii liberal-idealiste, că: „Liga Națiunilor (un proiect prin excelență idealist), organizație internațională fondată în anul 1919, a tins să instituie și să mențină un climat propice cooperării și să soluționeze diferendele pe

cale pașnică. Era vizată depășirea intereselor naționale care periclita pacea. Organizația internațională trebuia să adopte măsurile optime pentru asigurarea păcii, renunțarea la război ca instrument al politicii externe, dezarmare, respectarea normelor de drept internațional și, nu în ultimul rând, respectul opiniei publice. Idealismul sublinia aportul opiniei publice dintr-o țară în conturarea și articularea liniilor de politică externă a statului. Idealismul nu doar lua în considerare rolul opiniei publice, ignorat oarecum pe nedrept de către alte școli de gândire.“ (p. 46)

Al doilea capitol, intitulat „Alianțele, interesul național și balanța puterii. Cazul României și cel al subsistemului balcanic“, prezintă mecanismele prin care România a echilibrat jocul de putere în regiune și a conturat un model de acțiune care să fie în avantajul elitelor de la București. Un loc aparte în economia textului cărții este alocat balanței de putere pe care România încerca să o echilibreze în arealul balcanic. Importanța statului român era în creștere la începutul secolului XX, în contextul crizelor din Balcani, aspect demonstrat de încheierea Tratatului de Pace de la București, în august 1913. Literatura de război, percepția opiniei publice, dar și deciziile pe care le vor lua guvernele vor conduce la intrarea armatei române în conflictul mondial declanșat în iulie 1914. Existau în România, la 1916, grupuri de opinie diferite ca viziune, tradiții și apartenență, incluse în dezbaterea politică românească după reconfigurarea geopolitică a independenței obținute la 1878. Cât privește coalițiile și alianțele, textul dedică pagini însemnate factorilor catalizatori ai flexibilității sistemului de alianțe politice. Momentul 1878 reprezintă declanșarea procesului de extindere a României.

După organizarea Congresului de Pace din 1878, partea de Nord a Dobrogei, de la Gurile Dunării până la Silistra, a fost atribuită României, în timp ce partea Dobrogei de Sud a fost cedată Bulgariei, pentru a o cointeresa în susținerea intereselor europene în această zonă. Dobrogea a fost cedată Rusiei de către Imperiul Otoman în contul despăgubirilor de război pe care Imperiul Otoman trebuia să le plătească, puterea țaristă rezervându-și, la rândul ei, dreptul de a o ceda statului român, în schimbul celor trei județe din sudul Basarabiei. Prin acest episod al tratatelor diplomatice dintre Marile Puteri, România încorporează teritoriul dobrogean (aproximativ 15 000 de km²), pe suprafața căruia trăiau mai multe grupuri etnice. În acest sens autorul consemnează că: „Gânditorul neo-realist nord-american John Mearsheimer considera că obiectivul primordial al oricărui actor statal îl constituie supraviețuirea. De aceea, statele nu pot avea încredere în alți actori statali pentru garantarea securității lor naționale“. (p. 60)

Capitolul trei al cărții prezintă realismul strategic și teoria jocurilor de putere, între care România trebuia să existe și să realizeze un adevărat „balet diplomatic“. Intitulat „Regatul României, actor rațional“, capitolul trei prezintă dimensiunea puterii naționale, dar și perspectivele supraviețuirii statale a Regatului României în contextul perturbării echilibrului de putere din cauza conflagrației mondiale. Putem afirma în sensul acesta că teritoriul românesc a fost vulnerabilizat de ocupația pe care a trebuit să o suporte în contextul înfrângerii trupelor române pe diferite fronturi. Demersul științific propus de autor descrie dimensiunea responsabilității guvernării, dar și asigurarea că ființa statului va fi salvată și menținută ca o perspectivă a evoluției în cadrele politice românești post-război. S-a încercat să se păstreze nucleul românesc în dificila retragere a autorităților politice la Iași. Gândirea strategică și politico-militară românească se contura pe baza conceptului de „stat-națiune“, foarte cultivat de lumea politică europeană de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din prima jumătate a secolului al XX-lea. În continuarea demersului său științific autorul susține că: „Problematika recunoașterii de către Antanta a viitoarelor frontiere ale statului român și demersurile diplomației și ale cercurilor militare românești

în vederea înzestrării armatei au dominat tratativele cu Franța și Rusia. România a adoptat o linie de conduită realistă și în ceea ce privește aceste două aspecte majore.” (p. 91)

Următoarele subcapitole, dedicate diplomației românești, tratează problematica social-politică în contextul încercărilor diplomatice și păstrarea *statu quo*-ului la nivel sud-est european (balcanic), precum și felul în care au perceput statele europene războiul și, implicit, modul în care au fost afectate aceste state. Acest aspect este analizat de către autor, care afirmă că: „Negocierile dintre România, Franța, Rusia și statele balcanice au vizat atât obținerea de avantaje pentru fiecare parte, cât mai ales limitarea pagubelor. România nu se bucura, cu deosebire în etapa neutralității, dar nici după 15/28 august 1916, de o forță militară semnificativă, astfel încât factorii ei decidenți au fost nevoiți să opteze pentru *bargaining*. Concepția lui Schelling se înscrie desigur în buna tradiție a realismului, potrivit căreia statele sunt actori raționali, înzestrați cu o gândire strategică, care își proiectează toate demersurile externe în funcție de costuri și de avantaje. Până la urmă, este imposibilă obținerea de câștiguri absolute.” (p. 95) Tratativele diplomatice au continuat în paralel cu operațiunile militare, care se desfășurau pe teren, grija oficialităților fiind aceea că trebuiau întărite zonele de sud, în special Dobrogea, aspect asupra căruia a insistat constant Regele Ferdinand I. Autorul menționează aceste aspecte: „În toamna anului 1916, pe fondul dificultăților militare înregistrate de România, Ferdinand I a solicitat Rusiei noi întăriri militare în Dobrogea, pentru a nu compromite succesele repurtate în Transilvania. Regele a sprijinit cu ardoare interesul național al statului român, insistând, de asemenea, să își exercite comanda asupra tuturor forțelor militare aflate pe teritoriul românesc”.

Dobrogea era, este și va fi un important „cap de pod” în cadrul zonei extinse a Mării Negre, dar și în spațiul Peninsulei Balcanice. Nu întâmplător în perioada interbelică teritoriul dobrogean a fost investigat de către echipe de studenți care au cercetat mai multe aspecte generale ale potențialului social, economic, geopolitic și militar. Un rol esențial în cercetarea Dobrogei l-a avut Școala Sociologică de la București, creată de Dimitrie Gusti, marcând momente decisive în crearea sistemului monografiei sociologice, care a servit ca fundament în investigarea întregului areal românesc. Dacă am compara numărul localităților cercetate de echipele studențești regale în Dobrogea cu celelalte provincii românești în care au activat echipele, vom observa că Dobrogei i s-a dat o mare atenție de către școala gustiană, prin munca de intervenție socială a echipelor care au activat în satele din provincie. Nu întâmplător, echipele vor cerceta sate multietnice din Dobrogea, descriind particularitățile și realitățile găsite la „fața locului”. În satele din Dobrogea au avut loc cercetări întreprinse de către Echipele Studențești Regale începând cu anul 1935 și până în 1938, o perioadă scurtă, dar suficientă pentru a contura o imagine a mozaicului etnic dobrogean.

În acest context putem încadra și analiza pe care Hadrian Gorun o face cu privire la situația frontului și operațiunilor militare ale armatei române în Sud. Nu sunt uitate detaliile și lucrările exploratorii pe tema desfășurării Primului Război Mondial, și nici monografiile dedicate unor localități sau operațiuni militare importante ale războiului din teritoriile românești. Sate și orașe de pe linia frontului au avut parte de o cercetare amănunțită, care a fost publicată în presa epocii și în lucrări importante dedicate războiului, dar și în lucrările monografice ale epocii. Un loc cu totul aparte îl ocupă organizarea administrativă și guvernarea în timp de război care, în mare parte, era susținută cu eforturile din restul provinciilor românești. Specificul național și motivele culturale pe care războiul le vehiculează definesc matricea creată în acest areal etno-cultural unic. Conservarea și promovarea folclorului sunt prezentate într-o manieră de excepție de către autor. Cartea se încheie cu o serie de concluzii dedicate relației dintre război și diplomație în

perspectiva istoriei militare europene și românești. Metaistoria este prezentată ca o dimensiune a definirii culturale, dar și a suferinței care face posibilă apariția lui *homo diplomaticus*. Martiriul și confesiunea celor care s-au jertfit ani la rând pentru țară sunt amintite de Hadrian Gorun în concluziile volumului.

Cartea de față prezintă interes pentru istorici, studenți, cercetători, doctoranzi, dar și pentru publicul larg interesat de trecutul diplomatic și militar al României. Este de fapt o pledoarie pentru un nou recurs la memoria identitar-politică și diplomatică a României la începutul secolului XX. Considerăm că volumul publicat de Hadrian Gorun marchează o nouă perspectivă analitică cu privire la eforturile statului român de a se conecta la geopolitica și diplomația europeană.

Enache Tușa

Mihail Șişkin

Rusia mea: perspectiva unui scriitor autoexilat în Occident, traducere din germană de Adriana Dănilă, București, Curtea Veche, 2024, 224 p.

Considerat de critici „cel mai important autor rus contemporan”, fiind singurul scriitor în viață care a primit toate cele trei mari premii literare rusești, Mihail Șişkin a venit de mai multe ori în România (ultima dată chiar în toamna acestui an – 2025), unde i s-au tradus mai multe romane și a primit titlul de Doctor Honoris Causa al Universității din București. Stabilite încă din anii 1990 în Elveția, Șişkin este, de peste un deceniu, un virulent opozant al regimului Putin, fiind declarat „agent străin”, dușman al patriei sale natale.

Rusia mea este o carte de non-ficțiune, apărută pentru prima dată în limba germană, în 2019 și tradusă în peste 20 de limbi, printre care și limba română, în 2024. Cu toate că a fost scrisă înainte de izbucnirea războiului din Ucraina, ea este mai actuală decât oricând, Șişkin intenționând să le explice cititorilor occidentali ce este în neregulă cu țara sa natală, în ce fel este aceasta diferită de țările vestice, ce mentalități au rușii, cum se raportează puterea la popor și poporul la putere în Rusia, care este „trecutul, prezentul și viitorul” Rusiei (p. 9). Cartea este scrisă dintr-o perspectivă inedită, autorul combinând istoria Rusiei cu istoria familiei sale și cu propria sa biografie, tocmai pentru a reuși să le dezvăluie occidentalilor această „inexplicabilă” și „înstrăinată” Rusie, ale cărei resurse le-au rămas mult timp neînțelese.

Cartea este alcătuită din 12 capitole, precedate de o „Prefață”, și se încheie cu o „Postfață”, fiecare capitol purtând un titlu grăitor pentru construcția subiectului abordat.

Volumul se deschide cu o afirmație care rezumă din mai multe puncte de vedere viața rușilor, inclusiv a autorului, și marchează ca un fir roșu cartea: „e dureros să fii rus” (p. 7). E dureros să fii rus pentru că în numele tău se comit „crime monstruoase”, cu care ești de acord atâta timp cât taci, și nu reprezintă decât carne de tun pentru cei care te conduc. De asemenea, este dureros că marea cultură rusă este eclipsată de ororile comise în numele poporului și al țării. Iar dacă ești exilat în Occident dar nu numai, și nu ești de acord cu „operațiunea specială”, este dureros să fii extirpat precum o măsea stricată din „corpul” națiunii, să te rupi de propriul tău „trib”, să devii dușmanul acestuia și acesta dușmanul tău, fiind proclamat „agent străin”, chiar dacă ești cel mai premiat scriitor rus în viață.

În primul capitol, „Ăștia sunt nemții! Fasciștii!“, autorul face o paralelă între ura viscerală a rușilor față de germani, din cauza situației din 1941-1945, și cea resimțită de restul lumii față de ruși, în urma „operațiunii speciale“ (agresiunea rusă asupra Ucrainei, începută în 2022). Șișkin compară durerea de a fi rus în zilele noastre cu traumele adânci ale trecutului, el amintind faptul că tatăl său s-a înrolat în al Doilea Război Mondial pentru a-și răzbuna fratele dispărut în lupta cu „fasciștii“ germani, pe care i-a urât toată viața.

În capitolul al doilea, „Paradoxul minciunii“, autorul arată că în centrul atitudinii Rusiei contemporane, așa cum s-a întâmplat și în cazul URSS, se află minciuna, promovată cu o seninătate înspăimântătoare pe toate palierele societății. Toți rușii sunt obișnuiți cu minciuna, de la președinte până la oamenii de rând. Momentele penibile din timpul unor contacte la nivel înalt ale oficialilor ruși cu cei vestici reprezintă o ilustrare a minciunii organizate și etalate sistematic, la un nivel nemaîntâlnit. Ideea lui Șișkin este că nu numai că oficialii ruși nu încearcă să ascundă minciuna, ba chiar resimt o plăcere să testeze reacția interlocutorului mințit, care își dă la rândul lui seama de acest lucru. Practic, minciuna a devenit o parte din felul de a fi al rușilor.

Capitolul al treilea, „Țarul muntelui“, reprezintă o sinteză a istoriei Rusiei timp de o mie de ani, pentru uzul occidentalilor, în care Șișkin explică de ce Rusia este diferită de restul Europei. Autorul pleacă de la o idee marcantă, preluată de la Aleksandr Herzen, aceea că în Rusia statul își exploatează drastic națiunea, „se comportă față de propriul popor ca o putere ocupantă“ (p. 30). Între putere și popor există o „uriasă prăpastie“, pe care autorul o pune pe seama întemeierii Statului rus de către vikinci, care și-au tratat supușii slavi ca pe o pradă, prăpastie care s-a adâncit odată cu invazia mongolă și includerea Rusiei Kievene în Hoarda de Aur. Începând cu secolul al XIII-lea, Rusia a devenit *ulus*, o provincie a Imperiului Mongol, controlată de către han prin intermediul principilor ruși. Aceștia, pentru a putea să-și plătească tributul mongolilor și a supraviețui astfel ei înșiși, s-au purtat în propria lor țară și cu propriul popor cu o deosebită violență, precum o armată inamică. S-a impus astfel o verticală a puterii care va supraviețui mult timp după dispariția Hoardei de Aur și care funcționează pe principiul „fii cu capul plecat către cei de sus, calcă-i în picioare pe cei de jos“ (p. 34). „*Ulus*-ul ca sistem de guvernare și mentalitate a rămas în funcțiune“, cu scurte pauze putând fi regăsit sub diverse avataruri de-a lungul istoriei Rusiei, până în zilele noastre, singura sa ideologie fiind „păstrarea puterii“ (p. 51).

După căderea Constantinopolului, în secolul al XV-lea, la sistemul de tip *ulus* s-a adăugat „o ideologie de luptă mesianică“ (p. 36) a Moscovei văzută ca o a treia Romă, care s-a continuat la rândul ei de-a lungul secolelor. *Ulus*-ul și „a treia Romă“ au dus Rusia, „un imperiu care abuzează de propria națiune ca de o armată“ (p. 36), pe o cale de dezvoltare distinctă de cea a vestului Europei, „coordonatele vieții rusești“ devenind autocrația și unanimitatea, iar singurul scop „victoria asupra dușmanului“. În acest context, cea mai mare fericire a rușilor este să moară pentru patrie, orice fărâmbă de gândire liberă, de inițiativă personală sau de exprimare a dezaprobării fiind considerată o trădare.

Omenirea se împarte dihotomic în „noi“, rușii, și străinii care ne urăsc pe noi, care au ca scop în viață distrugerea Rusiei. Ideea de proprietate privată și de justiție independentă nu există, totul aparținându-i celui mai puternic, iar „viața supușilor și mai ales proprietatea lor fac parte din rezervele strategice de război și pot fi sacrificate în orice secundă unor scopuri înalte“ (p. 37). Singura sursă și garanție a proprietății este loialitatea față de superiori. Supușii preferă întotdeauna ordinea în fața haosului și, dat fiind că orice slăbiciune a conducătorului ar duce la haos, la destrămarea verticalei puterii care depinde de această unică persoană, „poporul vrea întotdeauna o mână forte“.

La începutul secolului al XVIII-lea, în timpul lui Petru cel Mare, dar fără intenția acestuia, în Rusia au pătruns ideile europene liberale și au apărut cei numiți de Dostoievski „ruși europeni”. Națiunea, unită până atunci „printr-o sclavie colectivă față de țară, s-a divizat”, iar imperiul a început să sufere de „tulburare disociativă de identitate” (p. 40). Națiunea monolitică s-a transformat „într-o pereche de gemeni siamezi, cu un trup comun, dar cu capete ce nu se înțeleg între ele”, s-a divizat practic în două națiuni care împart același teritoriu și aceeași limbă, dar „din punct de vedere mental se contrazic total” (p. 41), europeniștii și tradiționaliștii, a căror luptă aprigă va marca istoria Rusiei în secolele al XIX-lea și XX. În mod interesant, Șişkin consideră că bolșevicii în frunte cu Lenin și Troțki au fost adepții unei „false doctrine occidentale” și de fapt reprezentanți ai „despotismului asiatic”, fiind instrumentele perfecte prin care s-a refăcut *ulus*-ul Moscova, care păruse că a dispărut pentru scurt timp. Credința ortodoxă și „sarcina mesianică” a imperiului de a o răspândi a fost înlocuită cu cea comunistă, iar „ Internaționala a treia s-a armonizat perfect cu a treia Romă” (p. 47).

Capitolul al patrulea, „*Skoro! Curând!*”, reprezintă o expunere a amintirilor autorului (născut în anul 1961) din anii copilăriei și ai tinereții petrecute în URSS. Conform mărturiilor lui Șişkin, într-un stat opresiv precum cel sovietic, în care viața se desfășura într-o „atmosferă sufocantă și umilitoare” (p. 55), elementul salvator pentru mulți ruși, în frunte cu el însuși, a fost literatura de *samizdat*, pe care a cunoscut-o prin intermediul fratelui său mai mare. Una dintre cele mai dificile perioade din viața autorului a fost reprezentată de perioada Andropov, când fratele său a devenit deținut politic, iar mama lui a fost denunțată de către părinții copiilor de la școală la care era directoare pentru că a permis organizarea unei serate în amintirea lui Visotki. A fost concediată din învățământ și din școală în care lucrase 30 de ani, care era viața ei, și s-a îmbolnăvit de cancer, chinându-se mai mulți ani până a murit. În continuare Șişkin expune prin prisma experienței personale perioada *Perestroikăi*, plină de speranță, și amintește prezența sa în Germania în septembrie 1989, în ajunul demolării Zidului Berlinului, pe care, într-un adevărat „dialog personal cu istoria lumii” (p. 65), a reușit să inscripționeze cuvântul care dă titlul capitolului. Autorul vorbește, de asemenea, pe scurt despre prăbușirea URSS și speranțele pe care aceasta le-a trezit în inimile rușilor.

Capitolul „Noua «epocă a frământărilor»” este o prezentare, tot prin prisma experienței personale a autorului, a perioadei de după prăbușirea URSS. Nu după mult timp speranțele au pierit, iar realitatea dură i-a lovit pe oamenii de rând. Ca și alte popoare ieșite din comunism, rușii aveau să fie înșelați „în mod mizerabil de noul guvern democratic”, de fapt de fosta elită comunistă, și reduși la a supraviețui. Concluziile lui Șişkin sunt dintre cele mai amare: „a trebuit să alegem între comunismul banditesc și capitalismul banditesc”, *apud* Anatoli Ciubais, „artizanul” privatizării (p. 70); „fosta nomenclatură de partid s-a transformat în noua nomenclatură capitalistă” (p. 75); „peste noapte, comuniști convinși și altruiști s-au transformat în bancheri impozanți, iar ateii convinși s-au metamorfozat în credincioși pioși” (p. 76); „Imperiul sovietic a fost jefuit complet” (p. 78).

În capitolul „Ridicarea din genunchi”, Șişkin prezintă modul în care Putin a venit la putere, sub pretextul salvării Rusiei de terorism, în urma atentatelor cu bombă asupra unor clădiri rezidențiale din Moscova și din alte orașe rusești. Rușii erau dornici să uite „cea mai mare catastrofă geopolitică a secolului al XX-lea”, prăbușirea imperiului sovietic, iar Putin a promis să le redea stabilitatea, ordinea și măreția pierdute. *Ulus*-ul și-a refăcut apariția iar „ideea mesianică s-a redus la afirmația că Rusia este ultimul bastion al principiilor morale, al valorilor tradiționale, culturale, religioase și chiar sexuale care s-au pierdut în Occident” (p. 85).

În Rusia lui Putin, „aproape toate posturile de conducere au fost ocupate de foști ofițeri KGB“, iar serviciile secrete, prezente și trecute, cu toate crimele lor, „au devenit o mândrie a națiunii“ (p. 88). Prima luptă a regimului a fost împotriva oligarhilor, „retrogradați la statutul de administratori servili ai bunurilor lor“, proprietatea transformându-se, ca în orice *ulus*, într-o răsplată pentru loialitatea personală față de conducătorul suprem.

Elementul cheie care ține laolaltă structura de putere din Rusia de astăzi este frica. În zilele noastre nu mai este nevoie de teroare în masă; asasinarea unor voci critice și intimidarea prin orice mijloace, inclusiv prin violență fizică, a unor persoane au servit drept exemplu și pentru alți doritori de democrație. Spre deosebire de trecut, frontierele sunt deschise și nemulțumiții sunt încurajați să plece, ceea ce a redus considerabil opoziția activă din țară, regimul jefuind astfel Rusia nu doar de resursele sale naturale, ci și de elitele sale, de „capitalul său uman“. Ca și în trecut, Rusia se împarte radical în două, într-o minoritate care a avut contact cu valorile democratice ale Occidentului și crede că locul lui Putin este în închisoare, și o majoritate pentru care „puterea este sacră și de neatins“ (p. 93).

După scurta „Revoluție Albă“ din 2011, retorica războiului, a luptei împotriva Occidentului și a fascismului au fost utilizate de regim pentru a-i ține pe oameni sub control. Ca orice dictatură, care nu poate controla țara decât prin război, și Rusia lui Putin a apelat la acest mijloc. Șişkin, născut din mamă ucraineană și tată rus, amândoi decedați, consideră că atitudinea Rusiei față de Ucraina este motivată și de pericolul pe care îl reprezintă o Ucraină independentă și de succes, care ar transmite un semnal clar către poporul rus.

Capitolul „«Fereastră către Europa» sau oglindă?“ prezintă felul în care a fost privit Occidentul în Rusia și motivele pentru care este asociat cu fascismul. Șişkin observă existența unui „decalaj de civilizație“ care se adâncește în secolul XXI căci, așa cum majoritatea rușilor nu pot înțelege legalitatea occidentală, tot așa nici occidentalii nu sunt capabili să înțeleagă ilegalitatea rusă, neputând pricepe că „singura sursă de drept în *ulus*-ul Moscova rămâne Marele Han“ (p. 115), neînțelegere pe care această carte încearcă să o risipească.

În capitolul „Pacea hibridă“, autorul arată că războiul continuu este modul regimului de a subzista, folosind toate mijloacele pentru dezinformare și destabilizare a Occidentului, Occident care nu a fost pregătit pentru acest tip de război *proxy*, oamenii din Vest având așteptări care nu mai sunt realiste. „Cartea“ regimului de la Kremlin este aceea că este pregătit pentru un război cu NATO, în condițiile în care Occidentul evită un război nuclear. *Mass-media* și serviciile de informații ruse au interesul să incite populația împotriva Occidentului, să creeze ură în mediul *online* prin intermediul conturilor false. Rusia se folosește de corupția oamenilor politici din Occident pentru a-i cumpăra și a-i face *lobby* în favoarea propriilor ei interese, de emigrație și de susținerea partidelor extremiste, precum *Frontul național* în Franța și *AfD* în Germania. Șişkin își păstrează optimismul în fața acestui tablou sumbru, susținând că presiunile și amenințările Rusiei ar putea avea efectul invers, contribuind „la creșterea sentimentului de coeziune pierdut al comunității europene“ (p. 133).

Capitolul „Două «popoare ruse»“ scoate în evidență catacteristicile de bază ale societății ruse de-a lungul timpului: frica și tăcerea, care fac diferența între cei care supraviețuiesc și cei care mor. Admirația pentru dictatură și pentru Stalin, discursul împotriva Occidentului, în ciuda dependenței tehnologice de Occident, sunt unele dintre elementele care îl determină pe Șişkin să afirme că „nu numai că nu există un stat de drept în Rusia, dar nu există nici măcar un stat. Tot ceea ce vedem este un simulacru pentru ob-

servatorii occidentali“ (p. 145). Însă pe lângă o Rusie în care corupția este la putere, în care legea îi protejează pe cei puternici, iar armata este o „școală a sclaviei“, există și o Rusie a lui Pușkin, Cehov, Tolstoi, Rahmaninov, Tarkovski. Acești „ruși europeni“, începând cu Pușkin și continuând cu celelalte personalități culturale și artistice, au avut mult de suferit după Revoluția din 1917: unii au murit, alții au emigrat, iar cei care au rămas au fost nevoiți să se adapteze și să se teamă.

Cel de-al zecelea capitol, „Pentru răbdarea marelui popor rus!“, reprezintă o analiză a modului în care patriotismul a fost confiscat de liderii politici ruși pentru a-și manipula și abuza propriul popor. Șișkin face apel la elemente din istoria familiei sale pentru a explica modul în care puterea sovietică s-a raportat la popor și pentru a face mai ușor de înțeles pentru occidentali faptul că „statul purta de fapt un război împotriva propriului popor“ (p. 171) și nu a nemților. Astfel, autorul ne povestește drama bunicii și a tatălui său, provocată de căderea ca prizonier la nemți, în Celia, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a unchiului Boris. Cei doi nu au știut nimic de soarta lui, Șișkin fiind cel care a reușit să afle, din arhivele norvegice, că unchiul său fusese executat de nemți ca „suspect evreu“, dar și că autoritățile sovietice, care confiscaseră arhivele germane după război, dețineau de mult timp această informație, dar nu au considerat util să o transmită și mamei victimei sau tatălui scriitorului, veteran de război, dispus să își dea viața pentru apărarea țării. Același tată al scriitorului și-a pierdut la rândul lui, la vârsta de patru ani tatăl, arestat de GPU și decedat în Gulag. Constatarea manipulării sentimentelor patriotice ale „sclavilor“ cu scopul de a-i adânci în sclavie, așa cum reiese ea din istoria propriei sale familii, l-a făcut pe Șișkin să afirme cu amărăciune că „tata a plecat la război pentru a-și apăra patria, dar a apărât regimul care i-a ucis tatăl“ (p. 171).

Capitolul „Viitor I“ prezintă catastrofa ecologică din Rusia, problemele demografice și situația economică foarte proastă a oamenilor de rând. O altă problemă identificată este că Rusia nu își asumă vina pentru crimele trecutului și că nu a existat cu adevărat o destalinizare, nici un proces Nürnberg pentru Partidul Comunist, care a comis genocid timp de câteva decenii. Concluzia autorului este că democrația nu poate exista în prezent în Rusia, întrucât factorii de decizie nu o doresc, iar poporul ținut în frică nu este pregătit și nu are la dispoziție mijloacele pentru a o implementa. Oricum, Istoria a demonstrat că Rusia este ca „un metrou care circulă de la un capăt la altul al tunelului – de la ordinea dictaturii la anarhia democrației și înapoi. Acesta este orarul său. Nu poți merge nicăieri altundeva cu acest tren [...] Următoarele stații au fost anunțate. Chiar vrem să mergem acolo?“ (p. 209).

Ultimul capitol, „Viitor II“, exprimă speranța autorului într-un miracol, și anume că ordinea democratică poate fi totuși instaurată în Rusia în viitor printr-o mișcare pașnică de protest, căci „nicio dictatură, cu toți polițiștii, soldații, judecătorii și închisorile sale nu poate interzice viitorul. Conform tuturor legilor biologiei politice, iarba verde și vie va străpunge asfaltul“ (pp. 215-216).

Eseu cu caracter personal, combinat cu o istorie succintă a unui stat și popor al căror trecut s-a împletit în ultimele secole cu cel al poporului român, în același timp critică lucidă și „declarație de dragoste față de monstruoasa mea patrie“ (p. 183), cartea lui Mihail Șișkin este o excelentă expunere a mentalității ruse (a conducătorilor supremi, elitelor și poporului) de-a lungul veacurilor, deosebit de utilă tuturor acelor interesați de înțelegerea unui subiect atât de complex și atât de important mai ales în zilele noastre, în care războiul zguduie din nou Europa, după o pace îndelungată.

Ana-Maria Iancu

Gabriela Tănăsescu

Liberalismul și neoliberalismul român interbelic în context european, București, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale „Ion I. C. Brătianu”, 2023, 277 pp.

Cartea Gabrielei Tănăsescu, cercetătoare a Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, propune sub titlul *Liberalismul și neoliberalismul român interbelic în context european* o analiză amplă și minuțios fundamentată a modului în care s-a conturat din perspectiva istoriei ideilor și a practicii politice liberalismul și neoliberalismul României interbelice în raport cu cele specifice în Occident. Prin situarea generică a liberalismului român interbelic sub dictonul lui I. G. Duca al progresului ca „mișcare organizată”, autoarea indică caracterul lui predominant intervenționist și, implicit, o „reinterpretare” a liberalismului într-un sens îndepărtat de cel al liberalismului „de tradiție” sau în cel de factură neoclasică. În cazul României, acest profil neoliberal este considerat rezultatul continuării marilor teze și politici naționalist-etatiste de la sfârșitul secolului al XIX-lea – „redeșteptarea economică națională” și „dezvoltarea forțelor naționale”, sprijinirea, coordonarea, controlul și dirijarea proceselor de modernizare, dobândirea controlului asupra principalelor ramuri ale economiei prin naționalizarea surselor de materii prime și întreprinderi etc. – și al radicalizării lor în formula nostrificării extinse. Argumentul relevant al acestei opțiuni teoretice și politice este cel al intervenției necesare a statului în economie și societate în scopul surmontării decalajului economic și social important față de Occidentul european și al susținerii modernizării. Asumpția autoarei este că „neoliberalismul intervenționist teoretic și politic precumpănitor în România primului deceniu interbelic și cel radicalizat ca dirijism în deceniului următor au constituit etape de transformare doctrinară în care statul nu a fost conceput și nu a acționat «deasupra economiei» și «deasupra intereselor economice», adică echidistant și imparțial... Condiția și expresia independenței și puterii statului a fost subminată de incapacitatea lui de a evita puterea grupurilor de interese economice speciale, particulariste, destabilizatoare, situate în contradicție cu binele comun, cu valorile morale și concepția unei «societăți bune» din punct de vedere social, civic, cultural” (pp. 9-10).

Lucrarea este structurată în trei părți. *Introducerea* care le precede cuprinde o schițare a „contextului european postversaillesian” și a fundalului evoluției doctrinelor și modelelor de modernizare a statelor europene – confruntarea ideologică cea mai importantă a perioadei interbelice, cea dintre protecționism și liber-schimbism. Este configurat contextul în care a fost promovat „naționalismul economic” și principiul dezvoltării economice prin forțe proprii, îndeosebi în țările central și sud-est europene – în detrimentul „vechii interdependențe organice a continentului” (p. 13) – în scopul consolidării pozițiilor statale „demne în lume” prin potențial economic și politic și, deopotrivă, a principiilor liberalismului umanitar, „generos”, atașat libertății și emancipării umane. Modelului configurat este prezentat ca sinteză între „modelul european și structurile tradiționale” („realitățile naționale”, „specificul național”), care a implicat elemente proprii mai multor curente doctrinare de extracție liberală – clasic liberal, neoliberal, etatist-protecționist, dirijist – și care a susținut, în esență, teza „instituționalizării” procesului de modernizare (tehnologizarea producției, creșterea productivității muncii, scăderea costurilor etc.), dar și „raționalizarea capitalismului”, așa cum a fost ea formulată de Max Weber încă din 1920 în lucrarea *Wirtschaft und Gesellschaft* (p. 15). Sunt punctate criticile cu care a fost întâmpinat modelul – relevante pentru miza pe care o reprezenta

eliminarea sistemul protecționist –, îndeosebi *The Bankers' Free Trade Manifesto*, publicat în 1926 din inițiativa „finanței britanice“. Deopotrivă, *Introducerea* cuprinde schița „mutațiilor intelectuale ale liberalismului politic“, manifestat deja la sfârșitul secolului al XIX-lea în Marea Britanie ca un liberalism „nou“, în care statul nu se mai limita la „politică negativă“, ci asuma o „politică de intervenție“, ca reacție la „cererile colective“ exprimate ca urmare a extinderii sufragiului și a politizării vieții publice. Prezentarea radicalizării programelor liberale de reformă – în contextul accentuării „concurenței politice“ prin ascensiunea curenților socialiste, al mișcărilor muncitorești și sindicale, al ligilor economice, al unei categorii de intelectuali angajată în susținerea revendicărilor sociale (precum *Fabian Society*) – are menirea de a indica problema „pierderii identității liberale“ și a eșecurilor electorale ale partidelor liberale reformiste care s-au soldat cu reducerea liberalismului la condiția „unui curent «minoritar» în cursul anilor '20, în intervalul celei mai importante extinderi a constituționalismului liberal în Europa și al unei prosperități relative (până în 1929) a economiei de piață“ (p. 21). Importante sunt și precizările asupra implicațiilor „rupturilor“ dintre liberalii progresiști și liberalii „de tradiție“, care au vulnerabilizat evident partidele liberale și au generat două tipuri de „reorientări“: a neoliberalilor către diverse forme de „socialism liberal“ sau către noi curente politice și a liberalilor „de tradiție“ către partidele conservatoare, mai ferme în apărarea idealului de „politică negativă“ a statului și în respingerea ideii socializării, naționalizării, planificării și a măsurilor asociate cu „statul antiliberal“.

Primul capitol al lucrării configurează „istoria particulară“ a neoliberalismului interbelic european prin teoriile distincte care s-au revendicat de la liberalism și care s-au focalizat asupra atribuțiilor statului în stabilizarea economiei și a societății. Evoluția liberalismului interbelic occidental, considerată ca fiind anunțată și motivată de John Maynard Keynes în *The End of Laissez-Faire* (1924), este circumscrisă „«Marii Transformări» sau adoptării a ceea ce Karl Polanyi a definit drept o nouă paradigmă, aplicată până la sfârșitul anilor 1970, în care «statele structurează și ajută piețele», în care «piața liberă» autoreglatoare este considerată un mit și *laissez-faire*-ul un «faliment intelectual»“ (p. 25). Conceptul de „stat liberal extins“, ca instrument de reînnoire a liberalismului, este examinat în contribuțiile lui John E. Cairnes, pe care l-a urmat Keynes în critica *laissez-faire*-ului, și ale lui Keynes, pentru care cea mai importantă agendă a statului se referea la corectarea efectelor riscului, incertitudinii și ignoranței, a marilor inegalități generate de „loteria“ marilor afaceri, ale șomajului forței de muncă și dezamăgirii oamenilor, ale deteriorării eficienței și producției – „parțial prin controlul deliberat al monedei și al creditului exercitat de o instituție centrală și parțial prin colectarea și difuzarea pe scară amplă a datelor referitoare la situația afacerilor, inclusiv prin completa difuzare a tuturor «faptelor de afaceri a căror cunoaștere este utilă»“ (p. 30). Sunt discutate atât abordarea numită ulterior „keynesism comercial“, cu program politic orientat spre fiscalitate, cât și cea numită „keynesism social“, mai radicală, a *New Deal*, cu programul de reglementare, și deopotrivă critica lor formulată în cadrele unui alt „nou liberalism“, „neoclastic“ – care a atras denumirea de „neoliberalism“ abia spre sfârșitul secolului XX –, a cărei definire ideologică a fost asumată de exponenți ai școlii austriece de economie, îndeosebi de Ludwig von Mises și de Friedrich von Hayek, și de cei ai Școlii de la Chicago, de Milton Friedman în principal. Este prezentată controversa Hayek-Keynes sau „disputa în economia teoretică“ (p. 40) care, urmată de „succesul copleșitor al revoluției keynesiene“ până la sfârșitul anilor 1970 și apoi de afirmarea neoliberalismului și de succesul teoriei economice hayekiene, a contribuit decisiv la consacrarea paradigmatelor majore ale gândirii economice și ale modelelor de politici economice ale epocii contemporane și, subsumat, la susținerea unor teorii deosebit de influente asupra rolului statului.

Conceptul neoliberal de stat „pozitiv“, „activ“, „constructiv“ este examinat în *A Positive Program for Laissez Faire* (1934) a lui Henry Simons, care a susținut un program „imperativ“ de legislație economică prin care statul să salveze „organizarea economică“ de „dezintegrare și prăbușire“ prin stabilirea și menținerea unor condiții prin care să „evite necesitatea reglementării «inimii contractului» – adică a prețurilor relative“ (p. 42); în lucrarea de referință a lui Walter Lippmann *The Good Society* (1937) – după Serge Audier, „carte neagră“ a liberalismului – și în cea a lui Louis Rougier *Les mystiques économiques* (1938), care au considerat *laissez-faire*-ul responsabil pentru declinul liberalismului la începutul secolului al XX-lea și pentru Marea Criză, „eroarea cardinală“ a susținătorilor *laissez-faire*-ului fiind cultivarea credinței că piețele au fost creații naturale care nu au avut nevoie de supraveghere și corectare. Lippmann este evocat prin teza necesității unui rol activ al statului în stimularea și controlul piețelor de capital – „schimbare structurală“ menită să elimine condițiile sărăciei –, în eliminarea monopolurilor corporative și inițierea unor programe guvernamentale pentru a ajuta „fermierii, muncitorii și consumatorii“ să-și „sporească puterea pe piață“, în aplicarea unui sistem gradat de impozitare pe venit pentru a „recupera venitul necuvenit al bogaților“, în folosirea veniturilor fiscale pentru finanțarea programelor de asigurări sociale pentru cei defavorizați și promovarea „unei mari egalizări a veniturilor“ în societatea americană, în inițierea de lucrări publice pentru a îmbunătăți infrastructura și pentru a conserva pământul și resursele (p. 45). Pe de altă parte, este relevat rolul tezei lui Lippmann că statul are responsabilitatea „de a administra dreptatea“ – adică de a institui ordinea juridică și de a asigura respectarea „regulilor «jocului»“ sau de a împiedica „producerea răului în timpul «jocului»“, nu și de a „participa la «joc»“ –, anume de a fi identificat „un mijloc de evitare a coerciției de stat și de apărare a libertății“, susținerea statului de drept și a ordinii juridice fiind amplu acceptată la Colocviul organizat de Louis Rougier (1938) și menținută ca element central al noii doctrine liberale.

Analiza *Walter Lippmann Colloquium*, care a avut ca laitmotiv demonstrația lui Lippmann că piața nu era rezultat spontan al ordinii naturale, ci al „unei ordini juridice în care intervenția statului era o condiție prealabilă“, și „agenda“ sau „programul politic activ“ propus pentru „reînnoirea liberalismului“, considerat de Rougier reprezentativ pentru definirea unui nou liberalism „esențial progresiv“, a unei teorii emergente, a unui nou proiect pe care a ajuns să-l numească „neoliberalism“ (în consens cu gânditori diferiți precum Friedrich Hayek, Walter Eucken, Henry Simons, Wilhelm Röpke și alții la sfârșitul anilor 1930 și începutul anilor 1940), este de o rară subtilitate și minuțiozitate și, cred, inedită în literatura de profil de la noi. Neoliberalismul este evidențiat ca set de vederi comune – respingerea principiului *laissez-faire* așa cum a fost teoretizat și aplicat în secolul al XIX-lea, ca și a planificării economice, și asigurarea „regulilor jocului“ în detrimentul intervenției directe a statului. Atașarea particulei „neo“ liberalismului clasic este explicată ca având menirea, așa cum arăta Norman Barry, de a exprima restructurarea teoriei economice a liberalismului într-o măsură considerată relevantă pentru a motiva calificarea ei drept o „revoluție“ sau o etapă nouă în istoria gândirii economice. În contextul recrudescenței curentelor și politicilor cu agendă semnificativ „colectivistă“, după Norman Barry, „într-un anume sens liberalismul clasic sau «vechi» nu a murit niciodată, a fost temporar scufundat de «noul» liberalism sau de ortodoxia «social-democrată» (și astfel absorbit pe tăcute în anumite părți ale economiilor neoclasice până la punctul în care identitatea sa s-a pierdut)“ (pp. 50-51)¹. Autoarea subliniază că în ciuda constituirii lui într-o dezbatere redutabilă în care „nu a existat o singură linie

¹ Norman Barry, *On Classical Liberalism and Libertarianism*, London, MacMillan, 1986, p. 2.

ideologică dominantă“, *Walter Lippmann Colloquium* nu a putut adopta un termen care să descrie proiectul demarat de reînnoire a liberalismului sau o „umbrelă conceptuală“ unificatoare, participanții dezvoltând ulterior, așa cum arăta Angus Burgin, „fidelități suplimentare în jurul termenilor «liberalism clasic», «libertarianism» și «conservatorism»“ (p. 64), ordoliberalism – *Freiburger Schule* (Walter Eucken, Franz Böhm, Leonhard Miksch și Hans Großmann-Doerth), neoliberalism sociologic sau neoliberalism fondat religios sau umanist (Alfred Muller-Armack, Alexander Rüstow și Wilhelm Röpke – „economia socială de piață“), liberalismul englez al „securității sociale“ (implementat de Herbert Louis Samuel, Winston Churchill și David Lloyd George), „liberalismul de stânga“ german și „liberalismului modern“ american, constituit succesiv în jurul platformelor politice progresiste – „sociale“ – ale președinților americani: *New Nationalism* susținut de Theodore Roosevelt, *New Freedom* formulat de Woodrow Wilson și, îndeosebi, *New Deal*-ul lui Franklin D. Roosevelt. Ceea ce este evidențiat în privința „rolului adecvat pentru stat“, scopul cercetării în nou înființatul *Centre International d'Études pour la Rénovation du Libéralisme* (C.I.R.L.), este cel în care el să manifeste „nu indiferența unui spectator, ci neutralitatea unui arbitru“ care să protejeze „regulile jocului“ și să promoveze „o viziune socială bazată pe «adaptare perpetuă»“ (p. 64).

Capitolul cuprinde, de asemenea, analiza conceptului de stat minimal, așa cum a fost el formulat în manieră neoclasică de Hayek în *The Road to Serfdom* (1944) și de Ayn Rand în *Anthem* (1938) și *The Fountainhead* (1943), scrieri situabile deja în sfera gândirii individualiste radicale, a libertarianismului care susținea energic capitalismul și guvernarea limitată, și, deopotrivă, cea mai puternică critică a liberalismului pieței fundamentată de Karl Polanyi în *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time* (1944). Argumentele lui Polanyi în privința conceptul de economie „încorporată“ și a modului în care statele structurează și ajută piețele au fost considerate similare celor susținute de Lippmann și recunoscute ca deosebit de influente.

Cel de-al doilea capitol este consacrat teoriei politice liberale și neoliberele în România interbelică. Autoarea situează elaborările din spațiul românesc în categoria liberalismului care a alcătuit împreună cu naționalismul „un întreg inextricabil“ din a doua jumătate a secolului al XIX-lea până la sfârșitul perioadei interbelice în întregul spațiu sud-estul european. În condiția de „hibrid între prototipurile occidentale și populismul romantic autohton“, liberalismul politic român este caracterizat ca angajat în susținerea legăturii directe între progresul social și „implementarea principiului naționalității“, ca „absorbție a normelor liberale într-un sistem de «priorități naționale»“, ca intervenționism sau instituire a unui instrument agresiv al schimbării socio-economice în numele interesului național (p. 80). Este invocat în această privință Ion C. Brătianu care considera (în *Acte și cuvântări*) că adoptarea liberalismului economic sau a *laissez-faire*-ului putea conduce la „înrobirea pe vecie“ a României de societățile industriale și nu la protejarea industriei naționale. Prin implicare, naționalismul economic constituia conform *Enciclopedia României* (1939) „școala de idei“ cu „o față științifică“, „și una adâncă, morală, istorică, politică“, în măsură să reflecte legile „marilor rosturi naționale“ și să promoveze ca principii: „(a) ideea primatului național; (b) scopul dreptății sociale; (c) realizarea folosului obștesc; (d) desăvârșirea unei civilizații autohtone“ (p. 85). În consecință, neoliberalismul sau „liberalismul organizat“, apărut înainte de 1929, este prezentat ca alternativă la orice alt model politic și ca reprezentând practic susținerea tezei și a practicii participării statului la organizarea economiei, în cel de-al doilea deceniu interbelic, el constituind dominantă doctrinară a liberalismului român interbelic în materie de economie. Autoarea menționează constatarea analiștilor în privința caracterului

exclusiv politic al liberalismului român, și mai puțin civic sau teoretic – manifestat prin acțiunea unui partid cu „puțini intelectuali majori“, dar cu economiști și finanțiști, precum Victor Slăvescu, I. N. Angelescu, Mitiță Constantinescu, Gh. N. Leon, Tancred Constantinescu ș.a. Adepți ai „soluțiilor de natură tehnocratic-dirijistă“, ai centralizării structurale și planificării, așadar al unui etatism radicalizat, ei apar drept exponenți ai unui „liberalism guvernamental“ și, deopotrivă, așa cum arăta Ovidiu Buruiană, ai unui „liberalism interesat, care căuta să omologheze discursiv o realitate convenabilă din perspectivă partizană“². Ca atare, ei au fost considerați cu deplină îndreptățire reprezentativi pentru un liberalism „de receptare“ a ideilor liberale occidentale, pentru instituționalizarea lor într-un proiect liberal, într-o structură organizatorică precum un partid liberal și în revendicarea puterii, însă complet nereprezentativi în privința așezării într-o tradiție liberală de anvergură. Între ascendențele cele mai ilustre ale neoliberalismului român interbelic sunt situați Alexandru D. Xenopol și Petre S. Aurelian. În măsură considerabilă liberalii cu propensiune teoretică au fost receptați ca fiind concentrați asupra problemelor „cotidianului politic și economic“ și nu asupra reflecției sistematice menite să fundamenteze o gândire politică originală. Ca atare, autoarea menționează caracterizarea inspirată pe care Victoria F. Brown a făcut-o grupului care „traduce teoria abstractă în programe politice“ sau care ajută la explorarea „deviațiilor caracteristice față de teoria pură“ ca ilustrând nivelul intermediar al „ideologiei practice“ și al „teoriei operaționale“. În concepția autoarei americane, ideologi liberali români precum Ștefan Zeletin, I. G. Duca și Dumitru Drăghicescu ar putea fi încadrați în acest tip intermediar de autori, în virtutea faptului că „aleg un stil «obiectiv», cvasi-academic pentru a exprima idei partizane (pp. 96-97). Autorii analizați în conexiune cu problema intervenționismului de stat, a exproprierilor și a funcției sociale a proprietății, motivate prin obiectivul major al asigurării independenței economice naționale, respectiv cu cea a neoliberalismului, sunt I. G. Duca și Mihail Manoilescu, cel din urmă prin lucrarea sa *Théorie du protectionnisme et de l'échange international* (1929) și luările de poziție anterioare (pp. 100-108). Ca susținători ai liberalismului *laissez-faire* sunt prezentați G. Tașcă, adept al lui Bastiat și al echilibrului economic considerat drept „spectacol minunat“ „al interesului individual, realizând fără încetare ceea ce nu vrea să realizeze“ – „desăvârșit“ de libertatea de schimb (p. 110), și Henric Sanielevici, „socialistul dezamăgit“ și „modernistul fără reticențe“, susținătorul ardent al liberei acțiuni a capitalului și a ascensiunii burgheziei (pp. 113-120). Dumitru Drăghicescu este evocat ca reprezentant al „socialismului liberal“ („sinteza imposibilă“), preocupat de evoluția partidului „spre cea mai completă democratizare“ și de dezideratul apropierei și contopirii partidului burghez liberal și a partidului socialist. Între cei considerați de Virgil Nemoianu a fi „adevărații gânditori liberali ai vremii“ este situat Ștefan Zeletin prin lucrările sale de referință *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric* (1925) și *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române* (1927), cu rolul lor generic cognitiv, ca demersuri teoretice explicative, și cu rol apologetic, ca demersuri ideologic-doctrinare. Este analizată categoria dirijismului și a teoreticienilor liberali din România celui de-al doilea deceniu interbelic, profesori, economiști, finanțiști, în același timp demnitari sau membri activi în politica Partidului Liberal, prin excelență reprezentanți ai neoliberalismului guvernamental: Victor Slăvescu, I. N. Angelescu, Mitiță Constantinescu, Gh. N. Leon, Tancred Constantinescu, și a «Orientărilor generale pentru alcătuirea unui plan economic pe un termen mai lung»

² Ovidiu Buruiană, *Liberalii: structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza“, 2013, p. 39.

(1939) formulate pe capitole de Ovidiu Vlădescu („Organizarea aparatului de stat“), Ion Vasiliu („Agricultura“), Ion Veverca („Industria“ și „Economia energetică“), Victor Scărlătescu („Comerțul intern“, „Libertate economică și intervenționism de stat“), Petre Constantinescu („Comerțul exterior și politica valutară“ și „Creditul“), Florin Em. Manoliu („Politica prețurilor“), Vasile Feraru („Politica financiară“), Ion Ivănescu („Monopolurile“), George Emandi („Transporturile feroviare“), Constantin I. Oprescu („Cooperația“), C. Rădulescu-Livezi („Asigurările mutuale în agricultură“). Ca o culminare a planului de reorganizare a economiei și a politicii dirijiste este examinată lucrarea lui Mitiță Constantinescu *Politică economică aplicată* (1943), în „conținutul tabloului clinic“ cu liniile caracteristice ale „stării subnormale“ identificate și a „imperativelor dominante“ care au fundamentat planul de politică economică (pp. 157-169).

Ultimul capitol, și cel mai cuprinzător, dedicat politicii liberale și neolibérale interbelice din România, conține o evaluare în cel mai înalt grad captivantă a reformelor menite să modernizeze structurile economice, sociale și politice ale țării și a implicațiilor lor – „performanțe sub medie“ și creșterea decalajului economic față de țările dezvoltate, realitatea unei „democrații precare“ care a involuat din 1938 în „trei dictaturi“ – regală, legionară și militară –, guvernările parlamentare și partidele politice incapabile să facă față crizei economice mondiale și să amelioreze notabil „lumea de contraste“ a societății românești – care fac ca tentația de a considera perioada interbelică o „epocă de aur“, idealizând-o, să se estompeze considerabil. Un subcapitol deosebit și impresionant este dedicat „filosofiei naționale“, „geniului național“ sau elitei generației „în căutarea de sens“, urmat de altele dedicate societății și democrației liberale, în toată desfășurarea lor paradoxală, alegerilor „libere“ și sistemului electoral, autoritarismului guvernării și factorilor de descurajare a participării cetățenești în treburile publice, profilului Partidului Național Liberal interbelic și «misticii șefului» în „dinastia Brătienilor“. În subcapitole distincte sunt discutate politica economică naționalistă – proprietatea și industria în primul deceniu interbelic și politica neoliberală și dirijistă după Marea Criză din Europa și România.

Concluziile sunt consacrate rezultatelor obținute prin aplicarea doctrinei economice naționaliste neolibérale în România și gradului lor de adecvare la contextul internațional și temporal interbelic, urmărite în constatările empirice, bilanțurile statistice ale indicatorilor evoluției macroeconomice și comentariile remarcabile datorate istoricilor români și străini. Într-o măsură remarcabilă ele sunt conexe categoriilor care indică calitatea guvernărilor liberale, nivelul corupției, gradul de instituționalizare formală a societății democratice a României, gradul de putere și de independență a statului.

Lucrarea, deosebit de densă și exemplar documentată, poartă marca unui stil consacrat în cursul carierei de cercetare a Gabrielei Tănăsescu și reflectă în cel mai înalt grad nivelul de aprofundare a temei.

Sanda Cincă

Daron Acemoglu, James A. Robinson

De ce eșuează națiunile. Originile puterii, ale prosperității și ale sărăciei, traducere din limba engleză de Anca Simitopol, București, Editura Litera, Ediția a II-a (Ediția I - 2018), 2025, 576 pp.

Editura Litera propune o a doua ediție a unei cărți care a apărut în versiunea engleză originală în 2012; prima traducere în limba română a fost publicată în 2018, de aceeași editură Litera. Interesul de a republica această carte, care a fost considerată o lucrare fascinantă și a atras atenția mediului academic, este, credem, conturat de câteva argumente. În primul rând, autorii au fost distinși, în 2024, cu premiul Nobel pentru Economie pentru îndelungata lor muncă de cercetare, care a urmărit să sublinieze relația dintre instituțiile politice și economice și situația de prosperitate sau de sărăcie pe care o cunosc – în mod durabil sau tranzitoriu – statele și națiunile lumii. În al doilea rând, tema de cercetare în sine, care urmărește să construiască o teorie suficient de puternică pentru a explica cazuri multiple și foarte diferite de succes sau eșec al statelor/națiunilor, nu își pierde niciodată actualitatea, deoarece clivajul dintre sărăcie și prosperitate nu pare a se șterge curând, iar explicațiile furnizate de-a lungul timpului ar putea alcătui un caleidoscop cu nenumărate configurații de argumente și contraargumente. În al treilea rând, tema națiunii revine în discursurile și pe agendele politice interne și internaționale, recuperându-și forța atenuată de anii în care a fost vehiculat mai degrabă triumful globalizării. În al patrulea rând, am spune că această carte, prin stilul său accesibil și captivant, aplicat unei teme politico-economice ce nu își pierde niciodată actualitatea, merită nu doar atenția mediului academic, care o poate privi din perspectivă critică, evidențiind puncte forte și puncte slabe ale analizei, ci și atenția unui public cititor cât mai larg, pentru care o astfel de lucrare poate reprezenta un instrument de instruire absolut necesar într-o lume (proximă sau îndepărtată de individ) din ce în ce mai complexă.

Cei doi autori – Daron Acemoglu (profesor de economie la Massachusetts Institute of Technology) și James A. Robinson (politolog și economist, profesor la Universitatea Harvard) – au desfășurat o îndelungată activitate de cercetare, întinsă pe o perioadă de 15 ani, reflectată în cartea de față sub forma unei strălucite îmbinări a nivelurilor teoretic și empiric, cu intenția de a furniza și verifica o teorie cu o putere explicativă suficient de mare pentru a se putea aplica unui număr considerabil de cazuri (state) pe o durată lungă de timp. De aceea, analiza se realizează pe axa timpului și a spațiului, purtându-ne de la un pol la altul al planetei, dar și din neolitic până în primii ani ai mileniului III, intersectând cele două dimensiuni spațiu-timp, într-o dinamică explicativă ce are forța unei expuneri cinematografice, cu planuri principale și secundare, cu trimiteri și reveniri permanente asupra unor elemente deja prezentate; miezul teoriei propuse de cei doi autori este că prosperitatea unui stat, a unei națiuni, depinde de existența a ceea ce ei numesc instituții politice și economice incluzive, pe fundalul relației cu dublu sens de influențare între politic și economic. Ca o consecință, autorii reușesc să „conecteze” entități politico-statele din spații și epoci istorice diferite, care ar putea apărea dificil de integrat, sub cupola unei singure explicații privind prosperitatea sau sărăcia lor, urmărind apariția, dezvoltarea, slăbirea sau consolidarea instituțiilor incluzive, responsabile de prosperitate, dar și a opusului lor, instituțiile politice și economice extractive, responsabile de înapoiere și sărăcie. Principala unitate de analiză la care se raportează cei doi autori este cea politico-statală, cu diferitele sale forme cunoscute de-a lungul istoriei, de la revoluția neolitică, trecând prin antichitate,

prin feudalism, epoca revoluției industriale, și până la statele contemporane, care alcătuiesc harta geopolitică actuală; dar autorii se raportează, de asemenea, la civilizații, la națiuni, dat fiind că în unele epoci și în unele spații statul, în contururile teoretice pe care la cunoaștem și cu care putem opera astăzi, ar fi dificil de identificat.

Autorii prezintă reperele teoretice ale demonstrației lor pe tot parcursul cărții, furnizând astfel cheile de înțelegere pentru cazuistica expusă și subliniind în mod pertinent semnificația deosebită a unor detalii de caz pentru arhitectura generală a teoriei pe care o construiesc. Acest „chenar” teoretic care re apare constant este, considerăm, util și inspirat pentru ghidarea conceptuală a lecturii și pentru argumentarea susținută a pertinentei teoriei propuse.

Înainte de a prezenta, foarte succint, conținutul cărții de față, vom porni de la constatarea că pe o hartă economică a lumii zonele de prosperitate regroupează statele europene (mai cu seamă Occidentul european), SUA și Canada, Japonia, Australia, în vreme ce restul planetei se configurează în zone plasate pe un continuum ce merge de la sărăcia absolută la statele emergente, ce încearcă să abordeze zona de prosperitate, afișând dinamici actuale de dezvoltare ce par surprinzătoare. Cea mai mare parte a lumii se confruntă cu sărăcia, subdezvoltarea, lipsa libertăților politice, în diferite grade, așa încât discuția despre prosperitate și căile de a o atinge nu permite o concluzie optimistă.

În Prefața cărții autorii prezintă ideea generală a analizei lor: „Această carte abordează subiectul diferenței enorme de venit și de standard de viață care separă țările bogate ale lumii, ca Statele Unite, Marea Britanie și Germania, de cele sărace, precum țările din Africa Subsahariană, America Centrală și Africa de Sud.” (p. 9); ei se opresc în prefață asupra uneia din multele țări afectate de blocajul într-o situație de subdezvoltare și sărăcie: Egiptul, la vremea publicării cărții confruntat cu răsturnările provocate de Primăvara Arabă. Acest moment dramatic le furnizează autorilor un argument puternic în favoarea construcției teoretice pe care o propun: întrebând o serie de cetățeni egipteni prezenți la manifestațiile prilejuite de Primăvara Arabă despre cauzele revoltei lor, despre cauzele înapoierii economice a țării, cei doi autori punctează că miezul teoriei lor își are fundamentul în însăși părerea, bazată pe o bună înțelegere a faptelor, pe care și-o exprimă oamenii obișnuiți: situația dezastruoasă a țării este generată de corupție, de felul în care un grup restrâns de elite guvernează și gestionează resursele în folosul propriu, perpetuând acest circuit pe termen lung. Cu alte cuvinte, în vocea străzii autorii identifică rădăcina vitală a teoriei explicative pe care o dezvoltă pe parcursul cărții. Această recuperare a valorii vocii oamenilor simpli, inclusiv pentru construcții teoretice elaborate, ni se pare un mesaj în sine al cărții de față și o dovadă că teoriile trebuie să fie ancorate în realitatea empirică.

Punctul de plecare real al cărții se află însă în alegerea simbolică a situației antinomice a celor două jumătăți ale unui oraș al cărui teritoriu este împărțit de linia unui zid între două state: SUA și Mexic. Acest oraș, Nogales, a fost cândva unitar și omogen: nu se pot găsi cauze ale sărăciei jumătății mexicane și ale prosperității jumătății americane decât în guvernarea diferită ce a intervenit odată cu împărțirea orașului. Atât de aproape și totuși atât de departe, spun autorii. Zidul care separă orașul, deși real și ferm, este în același timp o metaforă pentru cadrul teoretic pe care îl dezvoltă autorii. O diferență „mică” (afirmă autorii în carte) între aranjamentul instituțional al unei țări în comparație cu o alta generează o evoluție ce poate fi radical diferită, ducând înspre sărăcie sau înspre prosperitate. Această comparație între două jumătăți care au intrat pe traiectorii atât de diferite dă startul amplelor comparații pe care le construiesc autorii în prezentul volum.

Așadar, autorii afirmă: „Această carte va arăta că în timp ce instituțiile economice sunt indispensabile pentru a face o țară să fie săracă sau prosperă, politica și instituțiile poli-

tice sunt cele care decid ce instituții economice deține o țară... Diferitele modele de instituții din prezent sunt adânc înrădăcinate în trecut deoarece odată ce societatea se organizează într-un mod, acesta tinde să persiste. ...Această persistență și forțele care o generează explică, de asemenea, de ce este atât de dificil să eradicăm inegalitatea mondială...“ (p. 55) Așa cum am mai amintit, relația dintre instituțiile economice și cele politice este circulară și decisivă pentru traiectoria dezvoltării sau a subdezvoltării pe care se angajează un stat, iar persistența acestor mișcări circulare – cerc vicios sau cerc virtuos, spun autorii – explică de ce este greu de realizat saltul de pe o traiectorie pe alta, mai cu seamă de pe traiectoria subdezvoltării pe cea a dezvoltării. Explicația bazată pe instituții economice și politice – incluzive sau extractive – este cea care face coerentă înțelegerea diferențelor enorme dintre state, și nu ipoteza geografiei, a culturii sau a ignoranței conducătorilor, ipoteze pe care cei doi autori le combat.

Dar ce sunt instituțiile incluzive? Mergând pe firul argumentării celor doi autori, selectăm câteva repere care conduc către răspunsul la această întrebare: „Toate instituțiile economice sunt create de societate“; „Politica este procesul prin care o societate își alege legile care să o guverneze“; „Instituțiile politice reprezintă regulile care reglementează stimulentele în politică“; „Instituțiile politice sunt cele care decid cine are putere în societate și în ce scopuri poate fi folosită această putere“; „...instituțiile politice care distribuie puterea larg în societate și o supun limitărilor sunt pluraliste“; „Există, evident, o legătură strânsă între pluralism și instituțiile economice incluzive“; „Există o sinergie puternică între instituțiile economice și cele politice“; „Vom numi instituțiile politice care sunt suficient de centralizate și pluraliste instituții politice incluzive. Când oricare din aceste condiții nu este îndeplinită, instituțiile vor fi numite instituții politice extractive“ (pp. 94-96). Instituțiile politice și economice incluzive sunt cele care permit unui stat să prospere, care oferă stimulente ce dezvoltă economia prin inovație tehnologică, prin curajul antreprenorial favorizat de domnia legii, a ordinii, de garantarea proprietății, de libera exprimare și controlul asupra celor ce guvernează. Din contră, instituțiile extractive perpetuează cercul vicios al arbitrarului, dezordinii, nesiguranței, abuzului, violenței, corupției, sărăciei, verificând perpetuu legea de fier a oligarhiei. Elitele joacă un rol important în traiectoria unei societăți, dar autorii subliniază și conjuncturile care fac ca, în anumite epoci, interese mai largi ale populației să poată să impună cadre de control și limitare asupra elitelor conducătoare, lărgind progresiv accesul la puterea politică și deblocând mecanismele creșterii economice. În caz contrar, elitele nestăvilită vor acapara prin intermediul instituțiilor politice și economice extractive toate resursele unei țări, cu prețul sărăcirii absolute a populației largi. „Națiunile eșuează atunci când au instituții economice extractive sprijinite de instituții politice extractive care frânează și chiar blochează creștere economică. Dar aceasta înseamnă că alegerea instituțiilor – adică politica instituțiilor – este centrală în încercarea noastră de a înțelege motivele pentru succesul și eșecul națiunilor.“ (p. 99)

Pe țesătura acestei argumentații, prezentată succint mai sus, autorii abordează o varietate de situații particulare, așa cum am mai spus, jonglând cu axa timpului și spațiului: epoca neolitică cu revoluția ei, statul roman, statul maias și incaș, statele vest-europene medievale, perioada foarte dură a colonizărilor lumii noi, de către spanioli și apoi englezi, cu diferențele dintre America de Sud și America de Nord, Statele Unite ale Americii, colonizarea atât de specială a Africii și traficul de sclavi, nașterea Australiei, revoluția industrială și avansul economic și democratic al Angliei, Revoluția Franceză, Imperiile Otoman și Țarist, Imperiul Habsburgic, războaiele mondiale, experiența comunismului

și URSS, lupta pentru drepturile omului și emanciparea populațiilor de culoare, decolonizarea și statele africane și latino-americane contemporane, ascensiunea Chinei ș.a.m.d.

În acest tablou de situații particulare, Anglia reprezintă, am spune, un reper special în analiza perioadei moderne și contemporane: autorii prezintă felul în care categorii populare mai largi au reușit să limiteze puterea monarhilor, să câștige, progresiv, un loc în viața politică a statului, să contribuie la creșterea economică folosindu-se de comerțul transatlantic, dar și de colonizarea Africii; Revoluția glorioasă și Revoluția industrială, ambele apărute în Anglia, sunt momente-cheie în evoluția ce a dus către instituții incluzive.

Nu avem spațiul necesar pentru a dezvolta prezentarea situațiilor particulare pe care le analizează, comparativ, cei doi autori. Vom puncta doar importanța pe care autorii o con-fără progresului tehnologic în evoluția către societăți cu instituții economice și politice incluzive, precum și tendința elitelor din societățile cu instituții extractive de a evita pro-gresul tehnologic care le-ar amenința avantajele, prin așa-numita distrugere creatoare pe care ar genera-o mai întâi în instituțiile economice, apoi, prin reverberație, în cele politice. Imperiul Țarist, Imperiul Habsburgic sunt exemple de state ce au refuzat progresele tehnologice ale vremii, precum calea ferată, de teama destabilizării aranjamentelor instituționale care favorizau elitele conducătoare. În lumina evoluțiilor tehnologice celor mai actuale, care „copiază” realitatea într-un spațiu virtual, ar rămâne deschisă întrebarea cu privire la atitudinea de refuz sau de acceptare de către elitele guvernante a unor instrumente tehnologice care le-ar spori capacitatea de control și astfel le-a putea consolida poziția și avantajele. Ar putea fi tehnologia un avantaj pentru elite?

Autorii arată că istoria nu este destin, dar subliniază cât este de dificil ca un stat să treacă de la instituții extractive la instituții incluzive. Pe fondul instituțional existent, în momente critice, precum Moartea Neagră (ciuma), descoperirea Americilor, Revoluția industrială, în combinație cu contingente care sunt dificil de încadrat și anticipat, o societate poate glisa către un tip incluziv sau extractiv de evoluție economică și politică, deci către dezvoltare sau sărăcie. În explicația autorilor, invocarea „micilor diferențe” dintre societăți aflate la un moment dat în puncte similare de dezvoltare – „mici diferențe” care determină o anumită traiectorie, de dezvoltare sau de sărăcie – poate genera așteptări teoretico-explicative mai mari pentru cititori. Ce înseamnă, de fapt, „mici diferențe”? Dar autorii prezintă și exemple de state care au ieșit din traiectoria instituțiilor extractive, cazul Botswana fiind cu atât mai ilustrativ cu cât vine din zona continentului african, unde modelul majoritar este cel marcat de sărăcie și instituții extractive.

Punctăm, de asemenea, explicația furnizată de autori cu privire la creșterea economică în statele cu instituții extractive: URSS sau China, exemple relevante. Se poate produce o astfel de creștere economică, dar ea se așează în contextul unei mari întârzieri, a imperativului de a recupera decalaje mari, și nu poate fi o creștere stabilă și de durată. Autorii prezic că modelul chinez de creștere, atât de spectaculos încât atrage și admiratori occidentali, nu va fi durabil. Această analiză rămâne, în lumina tendințelor actuale, a se verifica în timp. Oricum, concluzia autorilor este că fascinația pentru creștere economică în condiții de regim politic autoritar este înșelătoare, la fel ca și teoria care afirmă că creșterea economică ar atrage democratizarea politică.

Ar fi interesant, considerăm, să se aplice analiza instituțională propusă de cei doi autori și statelor din fostul bloc comunist, atât celor care au intrat în organizații precum UE și NATO, cât și a celor rămase captive „între lumi”, precum Moldova sau Ucraina.

În imposibilitatea de a surprinde toate resorturile acestei cărți, vom încheia spunând că, deși autorii afirmă că au fost nevoiți să mai renunțe la detalii din istoria statelor

analizate pentru a putea construi o teorie cu un grad mai mare de generalitate, cartea de față cuprinde informații absolut tulburătoare ce însoțesc diversele traiectorii particulare: primul student de culoare din SUA care a intrat protejat de forțele de ordine în campusul universitar animat de revolta studenților albi, comerțul cu sclavi africani și perpetuarea instituțiilor extractive din perioada colonizării și după obținerea independenței statelor africane, organizațiile paramilitare din Columbia – sunt exemple fragmentare dintr-un bogat documentar academic, un documentar declarat de autori ca fiind mai degrabă un eseu, dar care ne aduce, prin lectură, mai aproape de înțelegerea lumii în care trăim.

Ruxandra Iordache